

SÖDERKÖPING UNDER VÅRA FÖTTER

DEN MEDELTIDA STADEN UNDER STADEN

SÖDERKÖPING UNDER MEDELTIDEN

Medeltidens Söderköping finns bokstavligen under våra fötter. Vi går omkring på åtta-niohundra års avlagringar, i upp till fyra meter tjocka "kulturlager". Det är olika skikt med byggnadsrester, gator, avfall och förlorade saker. Det ligger en stad under staden och dagens gator är i huvudsak medeltidens gator, fast 2-3 m högre upp.

Söderköpings täta leror har bevarat organiskt material som trä och läder bra, vilket gör stadens fynd unika. Arkeologerna kan fortfarande, efter 800 år, känna doften av gödsel och färskt trä vid undersökningar i staden.

Resultaten från hundratals utgrävningar ger, tillsammans med de tidigaste skriftliga källorna en allt tydligare bild. Föremål jämförs från olika "lager" och med andra undersökningar. Träet kan dateras med årsringsundersökningar.

Av medeltidens byggnader finns i stort sett bara två kyrkor och några källare kvar.

Broschyren vill hjälpa dig att se och känna staden under dina fötter - se medeltidens trånga gränder och små torvtäckta hus. Föreställ dig stanken och ljudet från djur och människor!

Hur såg staden ut?

På 1000- och 1100-talen var Söderköping en lokal handelsplats med bebyggelse på ett par platser invid ån. Staden anlades efter en stadsplan ca år 1200 och var till största delen färdigbyggd runt 1250. Åarna delade naturligt in staden i tre stadsdelar som försågs med varsin huvudgata och varsin kyrka. Rådhusetorget och hamnen var mittpunkten. Gatunätet idag är detsamma, men med färre gränder. Storån är mycket smalare, Lillån är kulverterad under Ågatan och Göta kanal och Hagatorget har tillkommit.

Medeltidens bebyggelse var tät. Gränderna låg ofta med 16 meters mellanrum där två 8 meter breda tomter låg. På de långsmala tomterna låg bostadshus, salubodar, verkstäder, stall, uthus, ladugårdar och "kålgårdar" för odling. I stadens utkant låg åkrar och ängar. Bostadshusen var oftast knuttimrade med torvtak. Det brann ofta eftersom eldstäderna inomhus var öppna och skorstenar saknades.

Vid 1200-talets slut fanns ett tegelbruk utanför staden, men få hus var byggda av sten eller tegel. Stadens fyra kyrkor och rådhuset måste ha tätt sig som mäktiga byggnader.

Befolkningen var stor, kanske upp mot två tusen invånare. Handel och hantverk dominerade som yrken. Man hade ko, gris, får, get och fjäderfä. Avskräde från människor och djur hamnade i gränderna och i ån. Staden stank. Ljuden var arbetets och djurens. Smedens slag mot järn, försäljarens rop, vagnsskrammel och hästars gnäggande. När skymningen föll upphörde arbetet och staden tystnade.

Medeltida diplom från 1253 där Herr Svante-polk Knutsson (gift med Benedikta som är vde Söderköping) kungör att han till borgaren Gö-tulf Ryss i Söderköping bytt bort en kvarntomt. Sigillen är Söderköpings stads och Svantepolk Knutssons. Sigillet överst med nuvarande stads-vapen är från 1430. (Riksarkivet)

Söderköping i de skriftliga källorna

Medeltiden är den första epok som efterlämnat skriftliga dok-ument. I ca 750 medeltida "diplom" nämns Söderköping och ca 450 av dem är utfärdade här.

Första gången Söderköpings stad nämns är i ett testamente år 1250 då kung Erik Erikssons änka, drottning Katarina, skänker Söderköping till sin syster Benedikta. Det innebar att hon fick skatteintäkter härifrån.

Söderköping hade en egen lag, Söderköpingsrätten som troligen tillkom runt år 1300, känd genom fragmentariska avskrifter. Den ersattes senare med Magnus Erikssons stadslag i mitten av århundradet. Den äldsta bevarade handskriften av stadslagen, är "Sutherköpings lagboch" från 1387.

Många viktiga politiska möten skedde i Söderköping: Krö-ningen 1281 då kungabarnet Birger utropades till kommande kung, den första "riksdagen" 1359 då Magnus Erikssons ställ-ning som kung säkerställdes, valet av den danska drottningen Margareta till regent 1389, Engelbrekts fredsfördrag med Erik av Pommern 1436, kyrkomötet 1441 som beslutade att bilda Uppsala Universitet.

1. Hamnen

Söderköpings läge vid den breda Storån som mynnar i havs-viken Slätbaken gjorde staden till en av landets viktigaste hamnstäder. Den var, tillsammans med Visby och Kalmar, centrum för den svenska östersjöhandeln. Därför hittar man i Söderköping stora mäng-der medeltida fynd. Hamnens plats finns inte omnämnd i några dokument och inga rester efter den har påträffats. Troligen var hamnen belägen där Lillån rann ut i Storån och en stor bassäng bildades. En inre hamn med kaj och transportgata kan ha funnits utmed Munkbrogatan.

In i landet kom salt, kläde, vin och lyxvaror. Ut fördes främst järn, koppar, skinn- och pälsvaror, smör, trä, tjära och även hästar.

Ån beskrivs 1567 som stor och segelbar men landhöjningen försämrade dess farbar-het och från 1600-talet minskade hamnens roll successivt.

Överst: Båtspant från mindre båt.
Vinkrus och ett litet salvekrus.

Överst: kavelbro under Hospitalsgatan. Nedan: knivslida och känga i läder, skoläst i trä, kam med råämne (ben).

2. Rådhusetorget – handel och straff

Rådhusetorget var en central punkt under hela medeltiden. Här bedrevs handel från fasta salubodar, hölls allmän rådstuga, olika kroppsbestraffningar verkställdes som "att slita huden av" tjuvar. Torget var något större än idag och tidvis belagt med sten, tidvis med trä, byggt i avsatser ner mot åarna. Spår finns efter åtta olika bränder. Stora bränder drabbade staden bl a 1281, 1305, 1380, 1393, 1418 och 1567.

Det första **rådhuset** var ett stenhus med torvtak från 1200-talet. Under 1400-talet tillkom trappgavlar och ett torn. Efter danskarnas härjningar 1567 restaurerades och byggdes rådhuset till, men revs 200 år senare. Dagens rådhus står på den medeltida källaren.

I rådhuset samlades stadens styrelse, hälften tyskar och hälften svenskar. Där fanns rådsal, vin- och ölkällare, arrest och i tornet spejade stadens brandvakt.

Tappkran för öltunna.

3. Hantverkare vid torget

Söder om torget, mellan Munkbrogatan och Hospitalsgatan, fanns en gränd med rester av härdar, timmerhus, keramik och läder från tidig medeltid eller sen vikingatid. Där efter fanns två meter tjocka lager med lämningar i 11 olika skikt fram till 1400-talet. Fynden består av stora kvantiteter keramik samt mängder av skodelar, läderspill, hår och kalk. Tydligt hade läderhantverk koncentrerats hit. Hospitalsgatan nämns 1388 som just Skomakargatan. Invid Rådhusetorget fanns även fynd efter benhantverkare och "svärdfejare" (monterar svärd).

Huvudgatan Vintervadsgatan

Vintervadsgatan har kvar sin medeltida sträckning och undersökningar har visat 17 lager gatubeläggningar i sten respektive trä s k kavelbroar. När gatan blev obrukbar av avfall lades en ny beläggning ovanpå. Under vissa tidiga kavelbroar fanns avloppsledningar av trä utlagda.

4. Kv Gillet – för folk och få

En stor utgrävning i kvarteret gav tre olika medeltida bebyggelseskikt. Stenlagda gränder gick från Vintervadsgatan ner till Lillån och invid en sådan låg **två stadsgårdar** från 1500-talet. Gården närmast gränden bestod av en 15 x 5 m stor byggnad där ena delen varit verkstad och den andra bostadsrum med trægolv och tegelspis. Granngården låg på en knapp meters avstånd med parstuga, stall, uthus och stenlagd gårdsplan. I stallet, som hade plats för två hästar, hittades hästskosöm, bitar av stigbyglar och betsel.

På **stadsbondens gård** från 1400-talet låg fyra hus runt en gårdsplan med kavelbroar. Husen mot gatan var helt förstörda av brand, några slaggklumpar kan tyda på en verkstad. I logbyggnaden fann man brända sädeskorn och vid ladugården, där en hel vägg bevarats, hittades en koskälla.

Silversmedens gård från 1200-talet låg på en liten tomt med fem byggnader. Verkstaden var vänd mot gatan och bostadshuset låg mitt i gytret av hus. Bostaden var

typisk för sin tid med två rum och svalgång på två sidor. Bland fynden finns en gjutform till ringspännen, ett fingermått, en försilvrad järnsked, verktyg, slagg och verkstadsavfall.

Närmast Lillån och torget låg ett hus med **slaktarens bod och bostad** från 1200-talet. I bostadsrummet om 22 m²

fanns en bänkgavel i romansk stil bevarad, trots att rummet brunnit. I slaktarboden stod ett stort trätråg, klubba och slaktbågar för upphängning av djurkroppar som om han nyss lämnat rummet. Det

fanns också en pall med ett kvarnspel inristat.

Nedan: Den bevarade väggen där koskällan t h hittats.

5. Gråbrödraklostret – det första på fastlandet

Franciskanerna anlade ett konvent här ca 1235, bara 12 år efter att orden grundats. Det tyder på att Söderköping var en stor stad eftersom Franciskanerna var en tiggardorden. De som Gråbröderna fick pengar och fastigheter mot förböner eller gravplats i klosterkyrkan. Kung Karl Knutsson Bondes dotter, prinsessan Magdalena, lär vara begravd i inne i kyrkan.

Området var inhägnat och här fanns hus med sovsalar, matsal, uthus av olika slag, trädgård samt bryggor, förutom klosterkyrkan.

Kyrkan var ca 40 meter lång, byggd i tegel och med ett femkantigt kor i gotisk stil. Arkeologerna har funnit rester efter kyrkans grund, kor, murar, fönsterglas och tegelgolv men det är osäkert var övriga byggnader låg.

En byggnad har påträffats nära ån, en större tegelbyggnad med källare i suterrängdelen.

Småfynd runt konventet är nycklar, griffel, spelbricka, mynt och keramik.

I området har även hittats stavkorshällar och bitar av "eskilstunakistor" från 1000-1100-talet. Dessa var gravar åt högt uppsatta kyrkliga personer.

Efter reformationen revs byggnaderna. Området tillföll hospitalet som låg på andra sidan ån. Det gamla konventsområdet användes som begravningsplats till de fattiga.

Kyrkan och samhället

Det andliga livet var mycket viktigt. Katolska kyrkan spelade en stor roll i människornas liv och styrde hög som låg i samhället.

Kyrka och kloster drev flera sociala inrättningar.

Hospitalet S:t Görän, i Söderköping omtalas 1277 men fanns tidigare. Det låg västerut, strax utanför staden, eftersom de spetälska skulle isoleras på livstid. Hospitalen såg på medeltiden ut som en kyrksal med många sängar. Undersökningar av hospitalet har gett rester av två rum med kalkstengolv och dekormålad puts.

Helgeandshuset, känt från 1330, var fattighus för barn och gamla. Efter reformationen beordrade Gustav Vasa en sammanslagning av hospital och helgeandshus på Helgeandshusets plats, mitt emot det nedlagda konventet på andra sidan ån. Hospitalet hade då hand om alla som inte klarade sig själva och var stadens största hushåll. Det lades ned 1787.

En tredje välgörenhetsinrättning, **Själagården**, fanns på 1400-talet invid S:t Laurentii kyrka.

Kyrkan drev också flera **badstugor** vid ån. Hit gick man för att bli ren och få kurer med blodiglar och åderlåtning. Badstugorna fanns kvar in på 1700-talet, trots att de länge ansetts osedliga.

Kungarna skänkte stora egendomar till kloster och helgeandshus. **Kungsgården** Bosgård låg invid Helgeandshuset på åns sydsida men det finns få uppgifter om den. Kungsgården fanns åtminstone kvar under 1500-talet då Gustav Vasa ägde den.

Medeltidens **skolor** fanns inom kyrka och kloster. År 1281 omnämns läraren broder Torsten vid franciskanerkonventet och 1349 och 1405 omnämns skolmästare. Skolmästaren var kanske verksam i det medeltida källarhuset på Gamla Skolgatan där det funnits skola fram till 1861.

Hospitalets altartavla. Överst: pilaster från det första hospitalet

6. S:t Laurentii kyrka – stadsförsamlingens kyrka

Stadskyrkan S:t Laurentii omtalas först 1253. Tegelkyrkan från slutet av 1200-talet var ursprungligen byggd som en treskeppig basilika, ombyggd i slutet av 1400-talet till en hallkyrka. Dagens utseende med fyra skepp fick den 1583.

I kyrkan finns medeltida inventarier som altarskåp, krucifix, triumfkrucifix och intressanta gravhällar. Rester av kalkmålningar finns både interiört och exteriört. Klocktornet byggdes 1583.

År 1281 kröntes Magnus Ladulås maka Helvig i Söderköping vid den första drottningkröningen i Sverige. År 1302 kröntes deras son Birger Magnusson och hans maka Märta här. De kröntes antingen i stadskyrkan eller i klosterkyrkan.

S:t Olofs kröning, altarskåp tidigare i S:t Laurentii kyrka, ca år 1500.

7. Drothems kyrka – landsförsamlingens kyrka

Nuvarande kyrka byggdes ca 1300 som en treskeppig hallkyrka av gråsten. Valven slogs på 1300- eller 1400-talet. Kyrkan hade föregåtts av en äldre stenkyrka och före det troligen en träkyrka.

Vid arkeologiska undersökningar i kyrkan har man funnit gravar från 1000-talet, bland annat en ung flickas grav där ett 4 cm långt hängkrucifix i förgyllt silver låg.

Även Drothems kyrka har medeltida inventarier som till exempel ett altarskåp och där finns också hospitalets altartavla.

8. S:t Ilians kyrka

S:t Ilians kyrka i "Köpmannafjärdingen" omnämns första gången 1307, men byggåret är okänt. 1528 slogs S:t Ilian och S:t Laurentii församlingar samman och S:t Ilian revs för att bli byggnadsmaterial. När Göta kanal byggdes 300 år senare grävdes en del ruinrester och fynd bort.

Vid nutida torrläggning av kanalen har rester av kyrkan och dess gravar påträffats. Kyrkan som var byggd i tegel sträckte sig troligen från magasinerna och en bit ut i kanalen. Bland fynden finns bitar av gravhällar, granitblock från kyrkans sockel och formtegel som visar att den har haft valv och portaler.

Vid kanalmagasinen utmed Bergsvägen hittades rester av ett annat välbyggt stenhus vars fynd har kyrklig anknytning bl a ljushållare, guldnålar till svepning och förgyllda bokbeslag.

Överst: formtegel. Ovan: Grav från 1500-talet i Kanalen tillhörande en vuxen 178 cm lång man med slitna tänder och reumatisk sjukdom. Under: Ljushållare i brons, förgyllt bokbeslag, del av gravhäll med inskription.

9. En köpmans myntskatt

Vid dåvarande nordvästra stadsgränsen ligger kvarteret Norrtull. Här fanns bara ett enda lager av byggnadsrester daterat till 1300-talet. Huset var knuttimrat, 5 x 10 meter, med trägolv i den ena delen och lergolv i andra. Fynden; hyskor, hakar och flandriska blyplomber för kontrollmärkning av tyg tyder på att det funnits en klädeshandel här (kläde = finare ylletyg). Man fann också en guldring med blå sten, armborstpilspetsar och skärvor av glas.

På golvet låg tusentals silvermynt utspridda. Hur många går inte att se, flertalet har i en brand smält samman till en klump. De flesta mynten var präglade 1320–1340, under Magnus Erikssons tid. Det yngsta var en örtug från Albrecht av Mecklenburg, 1364–89.

Varför blev en sådan förmögenhet kvar?

Hakar och hyskor, ring och myntskatt från kv Norrtull. Mynt präglat i Söderköping under Magnus Erikssons tid, ca 15 mm stort.

Huvudgatan Storgatan

Storgatan gick ursprungligen delvis lite mer sydväst. Rådhusbron fanns inte eftersom båtar måste kunna passera. Gatan gick fram till Skönbergagatan som var huvudvägen mot Småland med samma sträckning som idag. Bebyggelsen utmed Skönbergagatan på åsidan sträckte sig under 1200-talet ungefär till Söderköpings Brunn medan andra sidan var åkrar och ängar tills området bebyggdes vid 1300-talets senare del.

12. Äldsta huset

Huset i hörnet av Storgatan och Åpromenaden lät eventuellt Johan III uppföra på 1570-talet ovanpå en källare från 1400-talet. Byggnaden har tidigare haft trappgavlar som nu bara syns på vinden. Marken är en meter högre idag, bottenvåningen nådde man då via en halvtrappa.

13. Sensationella fynd

I kvarteret Bryggaren närmast Hagatorget låg tätt med bostäder och ekonomibyggnader under 1200–1400-talen, däribland en smedja och ett bageri som efterlämnat ugnar och bakhäll. Här har man också hittat en knivslida av trä med runinristningen "Olov smed". Smed kanske var hans yrke eller så betecknade det en hantverkare i största allmänhet.

Andra intressanta fynd är leksaker - en barkbåt och ett litet träsvärd. Leksaker är relativt ovanliga fynd.

Det mest sensationella fyndet från området är en kjortel.

Det är ett klänningsliknande plagg som bars av både män och kvinnor. Männen var oftast kortare än kvinnornas. Söderköpingskjorteln är bevarad till större delen, ena ärmen och en bit vid halsringningen saknas. Den är hellång med vidd nertill, gjord i tunt ylletyg i tio våder. De två olika tygerna, röd och blå, är vävda i kyperteknik.

Det trä som låg över kjorteln har årsringsdaterats till 1242–43. Det betyder att kjorteln, som är ett kasserat plagg, är från 1230-talet. Den är unik - enda tvåfärgade dräkten som hittats och det äldsta medeltida dräktfyndet i Norden.

Text: Monica Stangel Löfvall
Illustrationer: Björn Svensk
Foto: Thomas Petterson
Lennart Karlsson, Bilddataprojektet
Riksarkivet
Riksantikvarieämbetet
Statens historiska museum
Östergötlands museum
Omarbetad upplaga 2017

Söderköpings
kommun

B. Svensk - 04